

МАЛИЙ ЛІРИЧНИЙ СЮЖЕТ ТА ЕЛЕМЕНТИ РОЗВИТКУ ФАБУЛИ

Малий сюжет (одна сюжетна лінія) в творах віршованої лірики, останнім часом почали сприймати як «мотивну структуру». «Мотивна структура ліричного сюжету (за термінологією Г. Шенгелі, «тематичний ярус композиції» [8, 105-109]), – пише О.Камінчук, – є функціонально першорядним аспектом композиції, що відображає специфіку ліричного твору як текстової єдності» [2, 119].

Це справедливо. «Мотив» з боку його **змісту** (тобто окрема «тема») і з боку **форми** (оформлення теми і складова одиниця сюжету) дійсно є найменшою «цеглиною» структури і композиції **внутрішньої форми твору**. Найменшою, однак не єдиною.

По-перше, малий ліричний сюжет з боку його *будови* (етапи розвитку дії сюжету) буває і вкрай стислим, і розгорнутим, тобто має, крім «мотиву» або «мотивів», ще «події-епізоди».

По-друге, з боку *розвитку* малий ліричний сюжет має і структурно, і композиційно зв'язок з усіма знайомими атрибутами, класичними п'ятьма елементами розвитку дії – експозицією, зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією і розв'язкою.

Така структурна особливість розвитку малих ліричних сюжетів досі не враховується, заважає часткове ставлення до поняття «рух» («перебіг», «розвиток», «динаміка»).

Між тим не було висунуто переконливих доказів, що «динаміка», «розвиток» повинні бути лише *повними*. Поетика конкретних творі пручається таким уявленням.

Динаміка твору, сюжет і фабула стають неповними не фактично, в значенні часток, а умовно. Фактично ж вони зберігають свою цілісність завжди: коли складаються з п'яти елементів, і коли з меншої їх кількості. Саме тому в кожному творі фактично завжди є сюжет і фабула (у великому сюжеті – дві чи більше фабул, у малому – одна).

Яким чином зберігається фактична цілісність, коли є неповнота розвитку сюжету або фабули, коли елементів менше п'яти, видно з того, що функції «відсутніх» елементів виконують присутні, яких в наявності є чотири, три, два і навіть один елемент розвитку сюжету. Інші елементи відсутні лише *наочно*, але присутні *приховано*.

Рахуючись з об'єктивними законами будови і розвитку органічного об'єкта як цілого, потрібно апріорі вважати, що в кожному творі обов'язково є і сюжет, і фабула, які завжди мають будову і розвиток або одного типу, або іншого.

Необхідно виявити поетичну специфіку будови чи розвитку сюжету або фабули, своєрідність їх вигляду, особливість органічної композиції незалежно від *виду* (проза, поезія) чи від *роду* (епічний, ліричний, драматургічний).

Апріорні знання у цій області спираються, звичайно, на попередній досвід всього літературознавства, на виявлені закономірності об'єктивно існуючої будови внутрішньої форми твору [5, 164-169].

Ці знання допомагають чітко виявити різні типи розвитку «сюжету-фабули» в ліричних мініатюрних творах.

Один з таких структурних типів – *наявність всіх 5-ти елементів (етапів) розвитку дії сюжету-фабули*.

Це тип згаданого вище повного за розвитком «сюжету-фабули» (тобто малого сюжету, де в складі є одна фабула, вона ж сюжетна лінія).

Цей тип творів – народні казки, билини, балади, легенди. Як правило, все це епічні твори, хоча зустрічаються й ліро-епічні, здебільшого малі поеми (з сюжетом-фабулою). Композиційна особливість їх – звична послідовність: твір починається з експозиції, далі – зав'язка, розвиток дії з кульмінацією та розв'язка. Такий тип творів зазвичай згадують, коли мова йде про елементи розвитку дії сюжету. Серед прикладів наводять також епічні оповідання або епічні новели.

Чудовим прикладом є аналіз з цього боку новели М. Коцюбинського «Коні не винні» [1, 119-120]. Подібних оповідань, новел, є більшість. Згадують в теорії літератури й нетрадиційне розгортання дії сюжету («Палій» В. Стефаника). Наводять і великі твори – «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Лихі люди» П. Мирного, «Воа constrictor» І. Франка [1, 119]. Робиться це здебільшого для пояснення відмінності сюжету від фабули, коли фабулою вважають *хронологічну* послідовність дії, а сюжетом – дію з *відступами* від «причинно-часової послідовності» [4, 439]. Більш справедливо, однак, вважати це особливістю композиції (специфічне розташування елементів з певною метою).

Менш відомі серед творів з 5-ма етапами розвитку дії в сюжеті, великому чи малому, ліричні твори в прозі, як із звичайною причинно-часовою послідовністю, так і з незвичною композицією.

Не спиняючись на цьому детально, наведемо риси лише одного з оповідань – ліричного оповідання О. Катренка «Над усіх ненормальні» [3, 138-152]. починається твір *експозицією*: «Давно вже я не був у Харкові...», продовжується *зав'язкою*: «Нарешті ж забажалося мені живих людей побачити, почути живе слово, дізнатися від них, чи не діється часом на світі чого нового, та ще, може, цікавого». А потім, через *розвиток дії* з досить довгою *кульмінацією*, твір завершується такою *розв'язкою*: «Ненормальні тепер на світі тільки ті, які мету свого всього життя обмежують добробутом тільки власної шкури та жолудка, яких усе побічне, окрім власного «я», нічого не торкає. Еге, отті-то ненормальні! Всі ж останні, без виключок, усі нормальні...» [3, 152].

Зовсім не згадуються численні віршові мініатюри цього типу, «поезії». Їх аналізують без урахування *етапів розвитку дії*, залучаючи лише термін «мотив».

Між тим у ліричному вірші О. Пушкіна «Кавказ» загальна дія зводиться до сюжету-фабули, яка складається за будовою з декількох стислих «подій» з «епізодами» і «мотивами». Тобто тут є всі складові будови, які,

звичайно більш стислі, ніж складові будови епічних оповідань. Розвиток дії цього вірша має всі *п'ять стислих елементів*, що розташовані у звичній послідовності.

Починається вірш словами *експозиції*: «Кавказ подо мною». Одразу йде *зав'язка*: «Один в вышине / Стою над снегами у края стремнины». Ця зав'язка вміщує і *конфлікт* «ліричний герой – Кавказ», і *тему* твору з *проблемою*: що ж бачить герой з «вышины»? А далі – *розвиток дії* твору з автологічним (у прямому значенні) змістом: «орел... парит неподвижно...», «...тучи смиренно идут подо мной...» і т.д. Напруга поступово зростає. *Кульмінацію* з деякою металогією (інакомовленням) образів становить сприйняття ліричним героєм Тереку, який «...играет в свирепом веселье», «Играет и воет, как зверь молодой, / Завидевший пищу из клетки железной». Далі металогія змісту стає ще більш виразною: «И бьется о берег в вражде бесполезной / И лижет утесы голодной волной...». І ось настає *розв'язка*: «Вотще! нет ни пищи ему, ни отрады: / Теснят его грозно немые громады» [6, 160]. Вірш завершено. *Розв'язка* остаточно довела, що для ліричного героя з його незадоволенням «кліткою» оточуючого життя, з його енергією, прагненнями немає, як і Тереку, ні свободи, ні «пищи», ні «отрады». З'ясування етапів розвитку дії допомагає чіткіше зрозуміти фактичний зміст твору та його головну ідею.

У вірші О. Пушкіна «Кавказ» багато *зовнішніх* деталей, фактів, зовнішніх подій, на відміну від вірша М. Петренка «Небо», де, навпаки, є факти *внутрішнього* характеру, роздуми, міркування, мрії. Але цей вірш має подібну будову сюжету-фабули, що розгортається за допомогою *п'яти етапів розвитку дії* у звичній послідовності.

Починається вірш з *експозиції*, що займає лише один рядок:

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:

Наступні два рядки – *зав'язка*:

Чому я не сокіл, чому не літаю,

Чому мені, боже, ти криллів не дав?

Далі – *розвиток дії*. Хоча цей етап певною мірою містить відповідь на питання-проблему: навіщо ліричному герою «крила»? – однак вірш написаний не задля цих відповідей.

Головне у ньому міститься в *кульмінації*. Вона й відкриває, чому ж саме герой хотів би «землю покинути», «в небо злітати», «долі шукати» і «...ласки у зірок, у сонця просить, / У світі їх яснім все горе втопить». Відповідь така:

*Бо долі ще змалу здаюся не любий,
Я наймит у неї, хлопцюга прибудний;
Чужий я у долі, чужий у людей...*

Далі постає ще більш відверте пояснення:

*Кохуюся лихом, привіту не знаю,
І гірко, і марно свій вік коротаю,
І в горі спізнав я, що тільки одна –
Далекеє небо – моя сторона.
Й на світі сім гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо, – мені веселіше,
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа!..*

Розв'язка переносить мрії ліричного героя-сироти в дещо практичний план, яким і завершується *розвиток дії* твору:

*Коли б мені крилля, орлячі ті крилля:
Я землю б покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув
І в хмарах навіки од світа втонув!*

[158, 287]

Одночасно *розв'язка* свідчить, що мрії ліричного героя про кращу долю безнадійні.

Подібна експозиція повного, *п'ятиелементного розвитку дії* твору властива також віршам Т. Шевченка «У неділеньку та ранесенько», «Сестрі» («Минаючи убогі села»), віршам М. Кстомарова «Чорний кіт», О. Пушкіна

«Зимний вечер» («Буря мглою небо кроет»), «Какая ночь! Мороз трескучий...» та ін.

Але подібна композиція звичайно не єдина. У вірші Л. Боровиковського «Рибалка» спочатку постає розв'язка («Після бурі...»), потім експозиція («...дівчинонька / З Дону воду брала...») і лише потім – розв'язка, а за нею – розвиток дії і кульмінація, якою завершується вірш [7, 65-66]. В іншому вірші Л. Боровиковського «Чорноморець» першою складовою дії є розв'язка, за нею йде зав'язка, потім експозиція, яка одночасно виконує роль першої частини розвитку дії, потім – власне розвиток дії, а завершується вірш кульмінацією [7, 74-75]. І так далі: в «Рибалці» розв'язка, експозиція і зав'язка вкрай стислі, у «Чорноморці» вони дещо розгорнуті, а кульмінація в обох творах доволі довга. Але це знову композиційні особливості, тепер будови елементів. Кульмінація в обох творах відіграє головну роль у визначенні їх ідейного змісту, розв'язка є скоріше зовнішньою, ф тому вона дещо формальна для творів. Такою є композиційна своєрідність. Отже, використання в аналізі творів знайомих етапів розвитку їх дії (а не відведених для лірики зачину, середньої частини та кінцівки) значно спрощує техніку аналізу і робить висновки глибшими і змістовнішими.

Такими є деякі особливості типу повного розвитку сюжету-фабули в епічних і ліричних творах малих жанрів. Зустрічається цей тип динаміки доволі часто в драматичних творах. Звичайно, у світовій літературі є й подібні фабули (сюжетні лінії), головні та допоміжні – у творах великих жанрів будь-якого роду: поемах, романах, повістях, епопеях.

Література

1. Волинський П.К. Основи теорії літератури: Вступ до літературознавства. – К.: Рад. школа, 1967. – 366 с.
2. Камінчук Ольга. Поетика української романтичної лірики: Проблеми просторової організації поетичного тексту. – К.: ЛДЛ, 1998. – 157 с.
3. Катренко Олександр. Над усіх ненормальні // Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1989. – 685 с.

4. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Рад. школа, 1971. – 486 с.
5. Полежаєва Т.В. Мініатюра в системі літературних жанрів // Проблеми вивчення та викладання російської мови та літератури в навчальних закладах західноукраїнського регіону. Всеукраїнський міжвузівський науково-методичний семінар. – Луцьк, 2010. – С. 164-169.
6. Пушкин А.С. Собр. соч.: В 10 т. – Т. 2. – М.: Правда, 1981. – 415 с.
7. Українські поети-романтики: Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 1987. – 589 с.

Шенгелі Г.О. О лирической композиции // Проблемы поэтики / Сб. статей под ред. В.Я. Брюсова. – М.-Л., 1925. – С. 105-109 // Камінчук Ольга. Поетика української романтичної лірики: Проблеми просторової організації поетичного тексту. – К.: ЛДЛ, 1998. – 175 с. – С. 119.